

CEMAL VELİDİ VE ABDULLAH TUKAY

R. S. ZARİPOVA

Aktaran: Sinan GÜZEL

Özet

A. Tukay'ın yaşamını ve sanatını bilimsel düzlemde inceleyenlerin sayısı oldukça fazladır. Cemal Velidi ise bunlar arasındaki ilk Tukaycı olarak da bilinmektedir. Bu yazı, Cemal Velidi'nin Tukay hakkında yazmış olduğu eserlerini konu edinmekte, Velidi'nin Tukay hakkındaki duygu ve düşüncelerine yer vermektedir.

Anahtar kelimeler: Abdullah Tukay, Cemal Velidi, Tatar edebiyatı, şiir sanatı.

Cemal Velidi and Abdullah Tukay

Abstract

There are quite numerous people who study A. Tukay's life and arts on scientific plane. Jamal Velidi was known as the first Tukay supporter between them. This article was acquire Jamal Velidi's works which written on Tukay and was located on Velidi's emotions and thoughts on Tukay.

Key words: Abdullah Tukay, Cemal Velidi, Tatar literature, art of poetry.

Edebiyat biliminde, A. Tukay'ın yaşamını ve sanatını bilimsel düzlemde inceleyenlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların arasında, XX. yüzyıl başı Tatar dünyasındaki genel yenileşme hareketinin temsilcilerinin en tanınmış ise Cemal Velidi'dir (Cemalettin Celalettin oğlu Velidov, 1887-1932). Velidi, edebiyat bilginlerimiz arasındaki ilk *Tukaycı* olarak da bilinmektedir.

C. Velidi'nin "Tukay'ın Tercemei Helë hem Şigirlerë Hakkında Mölyahaze" (Tukay'ın Hâl Tercümesi ve Şiirleri Hakkında Mülhaza) adlı yazısı (1913) Tukay'ın yaşamını ve sanatını inceleme konusundaki ilk hacimli bilimsel çalışma olarak görülmektedir. Burada yazar, şairin yaşamını, sanatını dönemlere ayırıp incelemektedir. Bir insan ve şair olarak, onun gelişim basamaklarını göstermekte, bilimsel biyografisini ortaya koyma konusunda ilk adımı atmaktadır.

C. Velidi'nin "Gabdulla Tukay" diye adlandırdığı ikinci makalesi 6 Nisan 1913'te *Vakit* gazetesinde *Celey* imzası ile yayımlanır. Bu yazı, Kazan'dan Tukay'ın ölümüne ilişkin telgraf gelince kaleme alınmıştır. C. Velidi, "1905 yılının dalgaları ile yükseltelen şair ve nâzımlar arasında Cayık şehrinde, Motıygiya medresesinin öğrencilerinden Abdullah bin Muhammet Arif Tukayev denen bir isim de görünüyordu. İlk başta diğer medrese öğrencilerinden çok fazla ayrılmasa da, Cayıklı öğrenci bugün vefatı ile edebiyat âlemimizi matemler içinde bırakan Abdullah Tukay olarak ortaya çıktı." diye yazmaktadır. (Velidi 2008: 175) Yazar, Tukay'ı ilk defa *Nur* gazetesinin redaksiyonunda görmüş olduğunu belirtir. Şairin gerçek manada tanınmasının ise *Elgasrêlcedid*'te gerçekleştiğini söyler: "Onun *Elgasrêlcedid*'te çıkan önceki şiirlerini okumuş ve uyanmış halkımızın gerçek bir şairden beklediği bir tarzı düşünür ve ifade eder."

C. Velidi, halkın özgürlüğü istediği, millî meseleler ile ilgilendiği ve tefekkürün güçlendiği bir zamanda, Tukay'ın halkın hoşuna giden şiirler yazmaya başlaması hakkında bilgi verir: "O şiirlerini halkın önceden benimsediği ve zevk aldığı bir biçim ve üslup ile düzenleyip, onu çoktandır almış olduğu düzenine uydurur." Yazıda ayrıca, şairin hürriyet, din ve milliyet konularının dışında, sevgi temalı şiirler yazmasına dikkat çekilir. Bu konuda makalede "onun severek mi sevmeden mi yazdığı bilinmeyen sevgi *cırları* da çok büyük bir ilgi ile karşılanır" denmektedir.

Yazar, eserlerin özelliklerine bakarak, "Tukay'ın başlangıç dönemi sanatında yazılmış eserlerinin birçoğu açık bir Osmanlı Türkçesi ile olduğu hâlde çok ilginçtir ki, onun üslup ve beyanı hiçbir Osmanlı şairininkine benzemez, ve bu Osmanlılık içinde Tatarlığa özgü bir eda, bir ahenk sezilir." demektedir.

C. Velidi'yi şairin söylem tarzının halka dönük, sıradan, aynı zamanda da birbirinden akıcı kafiyelere sahip ve güzel yankılı oluşu hayran bırakmaktadır: "O çok katı ve kaba görünen Tatar sözlerinden bile, Davut Aleyhisselam'ın demiri erittiği gibi eriterek, dilediği biçimde, dilediği vezne yerleştirerek dilediği şekilde nazımlar yaratır." diye yazmaktadır.

Yazar, bu makalesinde şairin Puşkin ile Lermantov'u kendisine en yakın şahsiyetler olarak gördüğünü, onların eserlerini tercüme edip bunları örnek aldığını belirtmektedir: "Onun tercüme ve adaptasyonları tamamen orijinal birer varlık hâline gelirler. 'Peygamber, Teessür' gibilerine kim tercüme diyebilir."

Makalede, Uralsk'ta *Fikir* gazetesi ile *Elgasrêlcedid* ve *Uklar* dergilerinin faaliyetlerini sonlandırması nedeni ile Tukay'ın vatani ve Tatar matbuatının merkezi olan Kazan'a geri dönmesi hakkında da bilgi verilmektedir. Aynı yıl Tukay'ın şiir kitapları da çıkmıştır. C. Velidi, Tukay'ın bu yıllardaki sanatına dikkat çekerek şöyle bir sonuca varmaktadır: "Kazan'a döndükten sonra, onun şiirlerinde konu ve içerik bakımından fazla bir değişim olmasa da, dil ve üslup yönünden ciddi ve esaslı bir değişim sezilmektedir, onun şiirlerinde artık *gedâ-yı cân-fedalar* (can feda eden köleler) görünmez, o şimdi gerçek bir Tatar şairidir."

C. Velidi, Tukay'ın *Şürelisini* onun en olgun eserlerinden biri olarak görmektedir. O, "Şürelî hikâyesi, Tukay'dan çok büyük şeyler ümit ettiriyordu. Fakat ne yazık ki, bu onun büyük sonu oldu." diye yazmaktadır. Velidi, şairin zamansız vefat edişini

hatırlatıp Tukay'ın sanatına dikkat çekerek onun güçlü bir hicivci oluşunu ortaya koymakta, örnek olarak da “Pêçen bazarı” (Saman Pazarı) ve “Osulê kadimçê” (Usul-ü Kadimci) eserlerini vermektedir. Yazının ilerleyen kısımlarında, C. Velidi, Tukay'ın çocuklar için yazdığı eserlerini incelemekte, “O bunlar sayesinde kendisini halkına okuldan daha iyi tanıttı.” şeklinde yazmaktadır.

C. Velidi, “Abdullah Tukay” başlıklı makalesinde şairin edebiyatımızdaki yerini şöyle belirtmektedir: “Abdullah Tukay vefat etti. Bunun ile şüphesiz edebiyatımızın en önemli direklerinden biri yok oldu, kendi sözleri ile ifade edecek olursak, Tatar edebiyatının tespihindeki en büyük tanelerden birisi kopup düştü”.

C. Velidi, “Kısacık Bir Kaygı” adlı makalesinde, Tukay'ın sanatına yerinde ve objektif biçimde değer biçebilmiş, onun yaratımının inceliklerini ince bir kavrayış ile değerlendirmiştir.

C. Velidi'nin “Tukay Hakkında Bir Söz” adlı makalesi 1914 yılının, 2 Nisanında, *Vakit* gazetesinin 1454. sayısında Tukay'ın vefatının birinci yılı için basılır. Yazar, dikkatini şairin başlangıç dönemi sanatı üzerine yoğunlaştırır: Makalede “Bilimsel ve teorik şeyler yazmadı, fakat onun başlangıç döneminde şiire bakışının ve temayüzünün ne düzeyde olduğu, bu dönem yazdığı şiirlerinden anlaşılmaktadır.” denmektedir. Makalenin ilerleyen kısımlarında Velidi, Tukay'ın ilk dönem şiirlerinin nazım ve üslupta hiçbir yenilik getirmeyişleri, ancak onun eski aruz veznini tüm ayrıntıları ile kabul edişi hakkında yazmaktadır. Şairin üstadı Motıygulla Efendi de C. Velidi'ye yazdığı bir mektubunda Tukay'ın aruzu çok iyi bildiğinden bahsetmektedir. Motıygulla Efendi aynı mektubunda öğrencisi Tukay'dan şiirlerinde cinas yapmasını istediğini ve bunun ardından Tukay'ın cinas yapmaya başladığını da yazar (Velidi 1960: 260).

Tukay'ın ilk şiirlerinin yalnızca biçim bakımından değil, duygu ve anlam yönünden de şarki bir karakteri vardır. C. Velidi “Onun ağzı methiye ile açıldı.” demekte ve Tukay'ın ilk şiirleri için, en görkemli biçim olarak methiyenin seçildiğini belirlemektedir.

Velidi, “Bizim ilk şiirlerimiz güçlerini methiye ve mersiyede gösterdiler.” der. Bunlardan Akmula ile G. Çokrıy'ın sanatlarının da bu alanda başlamış olmaları hatırlatılmaktadır. Bunların yanı sıra yazar, Tukay'ın methiyelere üstünlük verişini tekrar bir kez daha belirtmektedir. Velidi, “O ilkin, payitahtımızdaki ilk İslam gazetesi Nur'a bir şiir yollayıp, onu Nefî tarzında methiyeler ile kaplar.” diye yazmaktadır. Velidi ayrıca, makalenin ilerleyen kısımlarında, Tukay'ın şair olarak tanındıktan sonra da *methiye* ve *senadan kurtulamayışı*, bu bakımdan da arkadaşı ve üstadı Kamil Motıygıy'a “Möherrirge” adlı bir manzume yazarak onu ağıdalı övgü sözleri ile ağırlayışı hakkında yazmaktadır.

Geçen zaman ile Tukay'ın dünyaya bakışı değişmeye başlar, o dikkatini, daha çok dünya hayatının görünümleri üzerine yoğunlaştırır, böylelikle, onun sanatında hiciv, methiyeye üstün gelmeye başlar, böylece hiciv, övgü şiirlerine de geçip girer. C. Velidi, bu makalesinde, Tukay'ın *Nur* ile *Fikir* gazetesi yazarları hakkında hiciv içeren methiyeler yazmasına da değinir ve *Nur* gazetesi muharriri Bayazitov'a yazılmış olan bir parçayı da verir:

“Can dostum, saçın bir ekin demeti, koşulmuş atı ürkütür
Beyazıtov Nur gazetesini nasıl yazıp yetiştirir”

C. Velidi, makalede bir sonuca varıp Tukay’ın şiir sanatındaki temel özelliği şöyle belirtmektedir: “Sonuç olarak, Tukay’ı şiir fezasında birisi dövüp duran diğeri ise sıvazlayıp seven iki kanat uçuruyordu. (...) Onu bu iki kanat göğe uçurdu, bunlar ona nam ve şöret verdi.” Yazar, şairin bu dünyadan gittiğini, büyük kanatlarının ise kaldığını belirtmektedir: “Onlar henüz evvelki büyüklük ve azametleri ile bizim edebiyat göğümüzde kanat çırpıyorlar, birine methiye ve sena okuyorlar, birilerine hep gülüyorlar, tenkit ve hücum ediyorlar.”

C. Velidi, “Tukayev Hakkında Bër Süz” (Tukay Hakkında Bir Söz) adlı makalesinde, ilk eleştiri yazarlarından birisi olarak, şairin sanatının temel inceliklerini edebiyatımızın tarihî ve millî özellikleri boyutundan çıkararak karakterize eder. Buna yazar, bu dönemi Tukay düzeyinde anlaması ile erişebilmiştir.

C. Velidi’nin “Tukayın Şağırlığe” (Tukay’ın Şairliği) adlı makalesi şairin vefatının onuncu yıl dönümü için 1923 yılında, *Megarif* dergisinin 3 ve 4. sayılarında basılır.

Yazar makalesinin giriş kısmına, “Tukay, kendi ömründe halkı tarafından yüceltilerek Tatar gibi bir halkta, şairlerin erişmesi mümkün olan manevi derecelerin en yükseğine erişti.” (Velidi 1960: 264) diye başlamaktadır. Velidi, “Tukay’ın cenaze merasimi gibi büyük bir cenaze merasimini Kazan’da, bilmiyorum hiçbir Tatar gördü mü acaba?” diyerek şaire halkın duyduğu büyük hürmeti ve sonsuz sevgiyi ifade etmektedir.

C. Velidi, o dönemde kendisinin *Vakit* gazetesinde çalışması ve Tukay’ın vefatı nedeniyle halktan bugüne dek görülmemiş biçimde, çok sayıda mektup gelmiş olması hakkında yazmaktadır. Bu makalede yazar, şairin vefatından sonra ona eleştirel bir göz ile bakmaya başlanılmasını, en çok da “Tukay şair mi?” şeklindeki soruya cevap arayanların çoğalmasını üzülererek belirtmektedir. Bu soruya cevap bulma amacı ile yazar, kendisinin Tukay’ın şairliği hakkındaki düşünce ve fikirlerini paylaşmaktadır. Bu düşüncelerin çeşitli karakterde olanları vardır. “Tukay filozof bir şair değildir; burada, elbette, iki çeşit görüş yok. Tukay dolup duran bir deniz değildir. Tukay’da derinlik yoktur. Ancak bana göre, Tukay’da güzellik vardır. O, dağlardan şırıldayıp akan çok sayıdaki ufak pınarın bir araya gelişidir, bu pınarlar çok ufak olmakla beraber çok da güzellerdir. Onlardan her bir geçip giden içip susuzluklarını giderirler.”

Tukay’ın şair olup olmadığı konusunda tartışanlara C. Velidi, şairin şiirler toplusunu almalarını ve buradaki iki yüz şiir arasından kendisinin seçtiği otuz dördünü okumalarını öğütler. Bunların arasına “Bër Tatar Şağıyrnëñ Süzlerë” (Bir Tatar Şairin Sözlere), “Utırış” (Oturum), “Tugan Cirëme” (Ana Vatanıma), “Künëñ” (Gönül), “Mehebbet” (Sevgi), “Özëlgën Ömid” (Tükenen Ümit), “Kıytta” (Kıta), “Möherrirge” (Muharrir), “Şürelı” (Şürelı), “Bër Kayğı Könënde” (Bir Kayğı Gününde), “Hasta Helë” (Hastanın Hâli), “Millı Moñnar” (Millî Ezgiler), “Ömid” (Ümit), “Şağıyr” (Şair), “Su Anası” (Su Anası), “Bër Resëmge” (Bir Resime), “Serlevhesëz” (Serlevhasız), “Kötmegende” (Beklenmedik Anda), “Ütëñëç” (Rica), “Künëñ Yoldızı” (Gönül Yıldızı) gibi şiirler girmektedir. C. Velidi, “Bunlar öylesi

şiiirlerdir ki, onlar hangi dilde olursa olsun, o halk onların altına iftihar ile kendi imzasını atacaktır. Bunların birisi bile yabancından tercüme ve iktibas değildir (...), bunların hepsi Tukay'ın kendisine aittirler.” diye yazmaktadır. Yazar, bu otuz dört şiiri büyük bir dikkat ile seçtiğini, Tukay'ın geriye kalan şiirleri arasında da şiir sanatı bakımından iyilerin çok olduğunu belirtmektedir. Makalede bu otuz dört şiirin çoğunun birer lirik eser oluşu, genel olarak Tukay'ın en büyük şiirsel yeteneğinin lirizmde yankı buluşunu vurgulamaktadır. Makalenin ilerleyen kısımlarında C. Velidi, şairin *uyarlama* ve *hiciv*de ulaştığı başarılarına dikkat çeker. Onun *uyarlama* ve *alıntılar*ı tamamen kendisine ait hâle getirişini belirtir: Makale yazarı, “Hiciv ise Tukay'ın en sevdiği işlerden biri idi.” diye yazmaktadır.

C. Velidi “Tukay'ın kendisini en çok sevdiren yönü şüphesiz, onun dil ve üslubudur. Tukay kadar kolay ve gösterişsiz, bununla birlikte ahenkli ve açık bir yazan bir şair henüz Tatar toplumuna gelmemiştir.” demektedir. Yazar, Tukay'ın sanatının özelliklerini böyle derinden ve ince bir duygu ile hissetmiş, ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Tukay'ın sanatını olumsuz değerlendirenlerin birçoğunun Avrupa ve Rus edebiyatı ile yetişen kişiler olduğu belirtilmektedir. Onlar şairin eserlerinde gereğinden fazla bir vaazcılık ve ahlakçılık görmektedirler. Yazıda ayrıca, Tukay'ın sanatını sevmeyenler arasında şarkçıların da olmasına dikkat çekilmektedir. Bunlardan biri ve “en büyüğü *Rıza Kazıy*dır” denmektedir. O şairi hikmetli sözler, masallar ve aforizmler bakımından değerlendirmekte, Tukay'da bunlar yok demektedir. (Bu yönüyle, o Segiyt Remiyev'i de sevmeyiz). Gerçekte ise, Tukay'ın eserlerinde hikmetli sözler ve aforizmlere çok sık rastlanmaktadır. C. Velidi buna cevap olarak, şairin eserlerinden sekiz örnek verir. İşte bunlardan birkaçı:

E, şulay mı? Akça barda bar da dus şul, bar da yar:

Akça ise çıkmıy torsa, bar da yanınnan tayar!

(Fakat, böyle mi? Para varken hepsi de dosttur, hepsi de yar:

Para çıkmaz ise, hepsi de yanından kaçar)

[Tëlençë (Dilenci), 1907]

Eylene, köpçek kēbi, baylık ve şöhret, mertebe,

Sin büğen bay, belki, şaytannan da yarlı irtege!

(Döner tekerlek gibi, zenginlik ve şöhret, mevki,

Sen bugün zenginsin, belki şeytandan da fakirsin yarına)

[Nesiyhet (Nasihat), 1910]

Kêrlene öst-östēne ruh, hç hozur vöcdanğa yuk

Ni sebepten cir yözēnde tenge—munça, canğa—yuk?!

(Kirlenir üst üste ruh, vicdana hiç huzur yoktur,

Ne sebeptendir yer yüzünde bedenedir hamam, cana ise yoktur?)

[Telehhüf (Yakınma), 1910]

C. Velidi, Tukay'ın şairliğine gösterdiği dikkati azaltmadan, onun özellikleri hakkındaki düşüncesine şöyle devam eder: “Tukay lirizmi ile Rus şairlerinden en çok Lermantov'a benzemektedir. Fakat o toplumsal yeri ve toplumsal meselelere tutumu bakımından ise Nekrasov'u andırır, o da Nekrasov gibi bir şair, bir vatandaştır.”

C. Velidi bu makalesinde, Tukay'ın sanatını mesnetli ve bilimsel bir bakış açısı ile değerlendirmektedir. O şairin sanatını Tatar edebiyatının gelişim özellikleri ile ilişkilendirip tarihî ve millî düzlemlerde incelemektedir. Velidi, bu konuda şöyle yazmaktadır: “Tukay'ın bir Tatar şairi oluşunu, kendimizin de Tatarın önde gelenlerinden olagelişimizi unutuyoruz, kimse kendi halkının tarihinden vazgeçip hiçbir yere gidemez; bunun hikmeti ne ki, fakat bu da bir vakadır. İşte bunun için de, Tukay'ı değerlendirirken, Londra ile New York ile değil, ancak bizim Kazanımız ile değerlendirmek doğru olacaktır.”

Eleştirmen Velidi, Tukay'ın sanatının önemini, yalnızca tarihî oluşunda değil, onun her zaman okunacak bir şair oluşunda görmekte ve bunu da vurgulamaktadır. Onun kendisinden sonra gelen ve gelecek şairler için bir üstat oluşunu mesnetli bir şekilde delillendirmektedir.

C. Velidi “Tukaynıñ şağıyrlëğë” (Tukay'ın Şairliği) makalesinde bir sonuca vararak aşağıdaki satırları yazar: “Tukay kimdi, şair miydi, değil miydi? şeklindeki konular ile hiç kafa patlatmasınlar, Tukay henüz Tukaydır, halk onu benimseyip tanımıştır, sevmiştir, onun halkın gönlünde tuttuğu yeri hiçbir konu, hiçbir felsefe zayıflatamayacaktır.”

Kaynakça

- Velidi, C. (1960), “Tukayev Hakında Bërniçe Süz,” *Tukay Turında Zamandaşları: İstelikler, Mekaleler ve Hem Edebi Eserler Cıyıntığı*, Kazan.
- Velidi, C. (1960), Tukaynıñ Şığıyrlërë, *Tukay Turında Zamandaşları: İstelikler, Mekaleler ve Hem Edebi Eserler Cıyıntığı*, Kazan.
- Velidi, C. (2008), “Gabdulla Tukay”, *Rëtsënzeyelerden Tegziyelerge XX Yöz Başı Tatar Edebi Tenkıytë*, Kazan.